

فضای مجازی
ملاحظات اخلاقی، حقوقی و اجتماعی

www.ketab.ir

زیر نظر
دکتر یونس شکرخواه

انتشارات دانشگاه تهران

شماره ۳۲۳۱

شماره مسلسل ۶۹۶۴

سمینار ملی فضای مجازی، ملاحظات اخلاقی، حقوقی و اجتماعی (۱۳۸۸: تهران).
فضای مجازی، ملاحظات اخلاقی، حقوق و اجتماعی / زیر نظر یونس شکرخواه؛ [برگزارکننده
مؤسسه مطالعات آمریکای شمالی و اروپای دانشگاه تهران، مرکز پژوهش سیاست‌های فضای
مجازی دانشگاه تهران] - تهران: دانشگاه تهران. مؤسسه انتشارات، ۱۳۹۰.
خ، ۱۶۹ ص: (انتشارات دانشگاه تهران: شماره ۳۲۳۱).

ISBN 978-964-03-6266-2

فهرست‌نویسی براساس اطلاعات فیا.

کتابنامه.

فضای مجازی - جنبه‌های اخلاقی - کنگره‌ها - فضای مجازی - جنبه‌های حقوقی -
کنگره‌ها - فضای مجازی - جنبه‌های اجتماعی - کنگره‌ها. شکرخواه، یونس، ۱۳۳۶ -
ویراستار. دانشگاه تهران. مؤسسه مطالعات آمریکای شمالی و اروپا. دانشگاه تهران. مرکز
پژوهش سیاست‌های فضای مجازی. دانشگاه تهران. مؤسسه انتشارات.

۱۳۹۰

۳۰۳/۴۸۳۳

HM ۸۵۱ / س ۸۵

۲۴۷۵۵۷۱

شماره کتابشناسی ملی

عنوان: فضای مجازی؛ ملاحظات اخلاقی، حقوقی و اجتماعی

زیر نظر: یونس شکرخواه

ویراستار: فاطمه جهانگیری

نوبت چاپ: اول

تاریخ انتشار: ۱۳۹۰

شمارگان: ۱۰۰۰ نسخه

ناشر: مؤسسه انتشارات دانشگاه تهران

چاپ و صحافی: مؤسسه انتشارات دانشگاه تهران

ISBN 978-964-03-6266-2

شابک: ۹۷۸-۹۶۴-۰۳-۶۲۶۶-۲

«مسئولیت صحت مطالب کتاب با مؤلفان است»

«کلیه حقوق برای ناشر محفوظ است»

بها: ۳۶۰۰۰ ریال

خیابان کارگر شمالی - خیابان شهید فرشی مقدم - مؤسسه انتشارات دانشگاه تهران

پست الکترونیک: press@ut.ac.ir - سایت: www.press.ut.ac.ir

پخش و فروش: تلفکس ۸۸۰۱۲۰۷۸

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

فهرست مطالب

مقدمه	ث
دیباچه پروفیسور کاظم معتمدنژاد	خ
قاعده‌های اخلاقی در فضای مجازی و دوجبه‌نگری: دوفضایی شدن مسائل اجتماعی و کدهای اخلاقی	
- دکتر سعیدرضا عاملی	۱
شئون انسانی در فضای مجازی- دکتر شهیندخت خوارزمی	۱۵
فضای مجازی و نقض حریم خصوصی- دکتر محمدجواد محمدی	۳۵
توسعه حقوق و رعایت اخلاق در محیط سایبر - مهندس نصرالله جهانگرد و مهندس محسن پازری	۴۵
هویت در فضای مجازی - دکتر علی صباغیان	۵۳
تبیین قانون جرایم رایانه‌ای - مهندس رضا باقری اصل	۶۹
حقوق بین‌الملل و راهبری اینترنت- دکتر فرهاد اعتمادی	۸۹
وب؛ کارکردهای اجتماعی و ملاحظات فرهنگی- دکتر حسین ابراهیم‌آبادی	۱۰۵
هرزه‌نگاری اینترنتی در ایران و نقش خانواده در کنترل آن- دکتر یونس نوربخش و محمدمهدی مولایی	۱۲۳
ابعاد اخلاقی جامعه اطلاعاتی، بررسی اسناد ژنو؛ تونس و اقدامات یونسکو (۲۰۱۰ - ۲۰۰۳)	
- دکتر یونس شکرخواه	۱۴۱

کتاب پیش رو، مجموعه مقالات ارائه شده در سمینار ملی فضای مجازی، ملاحظات اخلاقی، حقوقی و اجتماعی^۱ است.

سمینار ملی فضای مجازی، ملاحظات اخلاقی، حقوقی و اجتماعی (۲۳ آذر ۱۳۸۸، دانشکده مطالعات جهان دانشگاه تهران) با استقبال کم نظیر مخاطبان تخصصی و پوشش گسترده رسانه‌ای مواجه شد. این سمینار را مؤسسه مطالعات آمریکای شمالی و اروپای دانشگاه تهران، مرکز پژوهش سیاست‌های فضای مجازی دانشگاه تهران با حمایت سازمان تربیتی، علمی و فرهنگی ملل متحد (یونسکو) و همکاری کمیسیون ملی یونسکو در ایران با هدف شناخت بهتر ماهیت و ابعاد دگرگونی‌های فضای مجازی، جامعه اطلاعاتی و تبعات کاربردهای فناوری‌های اطلاعاتی و ارتباطی برگزار کردند.

برگزاری این سمینار در ادامه چند سمینار تخصصی از جمله اولین سمینار میان منطقه‌ای کشورهای آسیای مرکزی - غربی و جامعه اطلاعاتی (شهریور ۱۳۸۰)، سمینار میان منطقه‌ای کشورهای آسیای مرکزی - غربی و جامعه اطلاعاتی (شهریور ۱۳۸۲)، سمینار ایران و یازده خط عمل جامعه اطلاعاتی (اسفند ۱۳۸۵) صورت گرفت که طی سال‌های گذشته از سوی مراکز معتبر آکادمیک و پژوهشی ایران از جمله مرکز پژوهش‌های ارتباطات دانشگاه علامه طباطبائی، انجمن ایرانی مطالعات جامعه اطلاعاتی و کمیسیون ملی یونسکو برگزار شده بود. هدف این بود تا یافته‌های این سمینار علمی نیز به درخت دانش پیوند بخورد که توسط پیشینیان کاشته شده بود.

ضرورت انجام مطالعات عمیق نظری پیرامون ملاحظات برخاسته از اینترنت و فضای مجازی و نیز موضوع جامعه اطلاعاتی، بیش از پیش در کشور مشخص شده و دست‌اندرکاران سمینار ملی فضای مجازی، ملاحظات اخلاقی، حقوقی و اجتماعی هم به منظور غنا بخشیدن به مباحث موجود در این زمینه، تصمیم به برگزاری این سمینار گرفتند.

در این سمینار محوره‌های مهمی مورد بحث و تبادل نظر قرار گرفت. اخلاق در فضای مجازی، حقوق در فضای مجازی، ملاحظات اخلاقی جامعه اطلاعاتی، جرایم سایبر، تیپ‌شناسی جرایم مجازی، مقولات مرتبط با دسترسی به اطلاعات، شئون انسانی در عصر دیجیتال، حریم شخصی در فضای مجازی، دزدی هویت در فضای مجازی و پدیده وب‌گاه‌های غیراخلاقی، از جمله موارد مورد بحث در این سمینار بود.

من به عنوان دبیر علمی سمینار فضای مجازی، ملاحظات اخلاقی، حقوقی و اجتماعی، بر خیر واجب می‌دانم ابتدا از اعضای محترم شورای علمی سمینار سرکار خانم دکتر شهیندخت خوارزمی نایب رئیس انجمن ایرانی مطالعات جامعه اطلاعاتی، آقایان دکتر سعیدرضا عاملی رئیس مرکز پژوهش‌های سیاست‌های فضای مجازی

دانشگاه تهران و رئیس دانشکده مطالعات جهان، دکتر محمدرضا سعیدآبادی عضو هیات علمی دانشکده مطالعات جهان دانشگاه تهران و دبیر کل کمیسیون ملی یونسکو در ایران، دکتر محمدجواد محمدی رئیس گروه مطالعات فرانسه دانشکده مطالعات جهان، دکتر یونس نوربخش رئیس مرکز مطالعات بین‌المللی دینی دانشگاه تهران و دکتر سید محمدعلی موسوی معاون امور بین‌الملل دانشگاه تهران قدردانی کنم.

همکار ارجمندم دکتر سعیدآبادی علاوه بر عضویت در شورای علمی سمینار، به دلیل حمایت مالی یونسکو و نیز کمک به تولید علمی در این زمینه، نقش انکارناپذیری در شکل‌گیری سمینار داشتند. هماهنگ‌کننده سمینار سرکار خانم مریم احمدی و همکاران سمینار خانم‌ها لایلا افاضلی، زهرا حسینی و آقایان گودرز میرانی، مهدی متین و حمید نیرویی نیز مرا مرهون زحمات خود ساخته‌اند. اداره سمینار از مراسم افتتاحیه تا ارائه آخرین مقاله و جمع‌بندی نهایی اغلب برعهده دانشجویان کارشناسی‌ارشد گروه مطالعات بریتانیای دانشکده مطالعات جهان، خانم‌ها مریم حسین‌زاده، نسیم دشتی‌زاده و میترا شهرانی بود که از آنان نیز صمیمانه سپاسگزارم.

سخنرانی پرفسور کاظم محمدنژاد، پدر علم ارتباطات در ایران در افتتاحیه، دیباچه‌ای کلیدی و نشانه‌ای بر اهمیت مباحث مطروحه در این سمینار است. محبت همیشه استاد را ارج می‌نهم و به نمایندگی از همه دست‌اندرکاران سمینار از ایشان سپاسگزارم. در عین حال، تشکر ویژه خود را از جمع فرهیخته زیر که مقالات ارزشمند این کتاب متعلق به آنان است، ابراز می‌دارم:

1. دکتر سعیدرضا عاملی، رئیس مرکز پژوهشی سیاست‌های فضای مجازی دانشگاه تهران، بابت مقاله قاعده‌های اخلاقی در فضای مجازی و دوجبه‌نگری، دوفضایی شدن مسائل اجتماعی و کدهای اخلاقی؛
2. دکتر شهیندخت خوارزمی، نایب رئیس انجمن ایرانی مطالعات جامعه اطلاعاتی، بابت مقاله شئون انسانی در فضای مجازی؛
3. دکتر محمدجواد محمدی، عضو گروه مطالعات فرانسه دانشکده مطالعات جهان، بابت مقاله فضای مجازی و نقض حریم خصوصی؛
4. مهندس نصرالله جهانگرد، عضو هیات علمی مرکز تحقیقات مخابرات و مهندس محسن پازری، مدیر گروه حقوق و مقررات ICT مرکز تحقیقات مخابرات، بابت مقاله توسعه حقوق و رعایت اخلاق در محیط سایبر؛
5. دکتر علی صباغیان، استادیار دانشکده حقوق و علوم سیاسی دانشگاه تهران، بابت مقاله هویت در فضای مجازی؛
6. مهندس رضا باقری اصل، مدیر دفتر فناوری‌های نوین مرکز پژوهش‌های مجلس شورای اسلامی، بابت مقاله تبیین قانون جرایم رایانه‌ای؛
7. دکتر فرهاد اعتمادی، مدیر گروه ارتباطات کمیسیون ملی یونسکو در ایران، بابت مقاله حقوق بین‌الملل و راهبری اینترنت؛

۸. دکتر حسین ابراهیم‌آبادی، عضو هیأت علمی پژوهشکده وزارت علوم، تحقیقات و فناوری، بابت مقاله وب: کارکردهای اجتماعی و ملاحظات فرهنگی؛

۹. دکتر یونس نوربخش، رئیس مرکز مطالعات بین‌المللی دینی دانشگاه تهران و مهدی مولایی، کارشناس ارشد فرهنگ و ارتباطات دانشگاه تهران، بابت مقاله هرزه‌نگاری اینترنتی در ایران و نقش خانواده در کنترل آن.

اینجانب نیز مقاله ابعاد اخلاقی جامعه اطلاعاتی بررسی اسناد ژنو (۲۰۰۳)، تونس (۲۰۰۵) و اقدامات یونسکو (۲۰۱۰-۲۰۰۳) را در این سمینار ارائه کردم که در کنار دیگر مقالات در این مجموعه آمده است.

دکتر یونس شکرخواه

رئیس مؤسسه مطالعات آمریکای شمالی و اروپای دانشگاه تهران

بهار ۱۳۹۰

دبیاجه پروفیسور کاظم معتمدنژاد

قبل از هر چیز از جناب آقای دکتر عاملی رئیس محترم دانشکده مطالعات جهان تشکر می‌کنم، ایشان لطف کردند و بنده را به سمینار ملی فضای مجازی، ملاحظات اخلاقی، حقوقی و اجتماعی دعوت کردند که کنارتان باشم.

از جناب آقای دکتر شکرخواه رئیس مؤسسه مطالعات آمریکای شمالی و اروپای دانشگاه تهران هم سپاسگزارم که از محبت‌های همیشگی‌شان برخوردارم و متأسفم که نتوانستم برایشان مقاله‌ای آماده و عرضه کنم.

از اینکه سعادت پیدا کردم در خدمت شما باشم، بسیار خوشحالم و ان‌شاءالله بتوانم در آینده این محبت را جبران کنم و بیشتر در خدمت باشم.

کاری که از سال‌ها پیش یعنی از ده سال پیش آغاز کردیم، در دانشکده مطالعات جهان در حال دنبال شدن است.

در سال ۱۹۹۹ در پاریس، جلساتی با معاون ارتباطات و اطلاعات یونسکو در زمینه برگزاری سمینارهایی درباره جامعه اطلاعاتی در ایران با حضور آقای دکتر جلالی سفیر وقت ایران در یونسکو و آقای مهندس جهانگرد که در آن موقع قائم مقام وزیر ارتباطات بودند، داشتیم. در آن جلسه قرار شد که با کشورهای در حال توسعه برای اولین بار سمیناری درباره جامعه اطلاعاتی در ایران تشکیل دهیم.

همان‌طور که می‌دانید، نخستین سمینار میان منطقه‌ای آسیای مرکزی- غربی در شهریور ۱۳۸۰ و در آذر ۱۳۸۱، همایش علمی ایران و جامعه اطلاعاتی در سال ۱۴۰۰ ه. ش برگزار شد. دومین سمینار منطقه‌ای آسیای مرکزی - غربی هم در شهریور ۱۳۸۲ برگزار و بعد هم یک سمینار جهانی جامعه اطلاعاتی برای منطقه آسیا - اقیانوسیه در تهران تشکیل شد.

سمینار چهارم در سال ۱۳۸۵ شروع شد که ناتمام باقی ماند. آقای عبدالوحد خان معاون جدید امور جامعه اطلاعاتی یونسکو هم به این سمینار دعوت شده بودند. این سمینار از صبح تا ظهر به طول انجامید. بعد از ظهر هم باید ادامه می‌یافت، ولی پس از تصویربرداری و عکسبرداری، سمینار ادامه نیافت و انتشار مقالات نیز معوق ماند.

به‌طور کلی در مورد جامعه اطلاعاتی که در این سمینار به‌عنوان فضای مجازی مطرح شده است، در ایران باید دو مسئله را دنبال کنیم.

مسئله اول اینکه اصولاً آنچه را که از ده سال پیش شروع کردیم، کاملاً بررسی کنیم تا ببینیم دیدگاه ایران درباره جامعه اطلاعاتی چیست؟

در آن موقع، پرسشی که ابتدا مطرح کرده بودیم، ایران و جامعه اطلاعاتی - آسیای مرکزی و جامعه اطلاعاتی بود. چون جامعه اطلاعاتی با همه جاذبه‌هایش، ابهاماتی هم دارد و به همین دلیل این جامعه را ابتدا باید شناخت

تا از آن طریق بتوان پاره‌ای از برنامه‌ها را عملی کرد، بنابراین به مطالعه و تحقیق بیشتر نیاز داریم که تا به حال هم صورت داده‌ایم، اما بیشتر تحقیقات موجود در چارچوب جامعه اطلاعاتی در ژنو و تونس صورت گرفته، اما اینکه این جامعه اطلاعاتی از کجا پیدا شد و کنفرانس‌های جهانی دوگانه‌اش چرا برگزار شد، هنوز بررسی نشده است. بنابراین به جامعه اطلاعاتی باید از دیدگاه انتقادی نگریست و من امیدوارم دانشکده مطالعات جهان بتواند این کار را تعقیب کند و با شروع پروژه‌های تحقیقاتی، این کار را دنبال کند تا مشخص شود که ما چه نقشی در این زمینه می‌توانیم داشته باشیم و آیا کاری را که ده سال پیش شروع کردیم، می‌توانیم در جهت صحیح قرار دهیم یا نه؟ بنابراین، تأکید می‌کنم و امیدوارم که مطالعات و تحقیقات بیشتری در این زمینه صورت گیرد. اما دومین مسئله‌ای که باید مورد توجه قرار گیرد، این است که باید در چارچوب تصمیمات و مصوبات دو اجلاس جهانی و اجلاس‌هایی که بعد از آن برگزار شده، این نکته را بررسی کنیم که ما چه کارهایی انجام داده‌ایم و چه کارهایی باید انجام دهیم؟

در این زمینه متأسفانه می‌توان گفت کار ما تقریباً هیچ بوده و در مقایسه با کشورهای خیلی عقب‌مانده‌تر، نسبت به آفریقایی‌ها، آسیایی‌ها یا آمریکایی‌ها لاتینی‌ها که طرح‌های خوبی داده‌اند و نسبت به آن خطوط عملی یازده‌گانه مصوب اجلاس‌های جهانی سران درباره جامعه اطلاعاتی برنامه‌هایی را دنبال کرده‌اند، کاری انجام نداده‌ایم و اگر کاری کرده‌ایم، منعکس نشده است، یعنی سازمان ملل متحد اطلاع ندارد که چه کاری انجام داده‌ایم. به همین دلیل در چارچوب این دو مسئله بار تأکید می‌کنم که در راستای نظری باید مطالعات و تحقیقات انتقادی را تعقیب و در جهت عملی دولت و سازمان‌های مختلف را تشویق کنیم تا آنچه را که با شرکت در اجلاس‌های دوگانه و بعد با تصویب اسناد دو اجلاس پذیرفته‌اند، به حالت اجرایی درآورند.

در صورت ادامه این دو نوع مطالعات و تعقیبات اجرایی یا هم، امیدوارم بتوانیم به صورت نمونه در این منطقه مهم دنیا عمل کنیم و با چشم‌داشت‌ها و انتظاراتی که از ایران وجود دارد، فکر می‌کنم که هر چه در این زمینه بیشتر تلاش کنیم، باز هم کم خواهد بود. بنابراین می‌توانیم به توقعات ایجادشده در دنیا پاسخگو باشیم، به‌ویژه که در دوره فعلی برخلاف دهه‌های پیشین، دیگر در سازمان‌های بین‌المللی به‌ویژه در یونسکو، دیدگاه‌های انتقادی وجود ندارد و در زمینه ارتباطات اغلب شیوه‌های لیبرالیسم اقتصادی به سرعت دنبال می‌شود. پس با مطالعات و تحقیقات انتقادی، شاید بتوانیم توجه بیشتری را نزد جوامع مدنی و در کشورهای در حال توسعه جلب کنیم و هدف‌های مربوط به جامعه اطلاعاتی را از توجه صرف به فناوری‌ها و اطلاعات به‌طور عام و مبهم به‌سوی مباحثی همچون حق ارتباط، حق توسعه و مجموعه حقوق ارتباطی که در جامعه اطلاعاتی بسیار اهمیت دارد، جلب کنیم. امیدوارم با کمک دانشکده مطالعات جهان بتوانیم مرکز مطالعات تحقیقات ارتباطات را که یک دهه پیش پا گرفت، دوباره احیا کنیم.